

11. Қазақтың діни мәдениеті

Аруақтарды жиі еске алу, олардың құрметіне тасаттық жасау (Ислам тек діни мейрамдар кезінде құрбандық шалынса, көшпелілер өмірдің елеулі оқиғаларына байланысты тасаттық істеген) адамдарға қолайлы жағдай туғызады деп есептеген.

Керісінше, ата-тектік дәстүрді бұзғанды «аруақ ұрсын!» деп қарғаған. Генотиптік діни жүйені ескінің қалдығы ретінде бағалау дұрыс емес. Мысалы, қазіргі әлемдегі озық мәдениеті бар жапондар буддизммен қатар генотиптік синтоизм дінін сақтап келеді.

Ислам қалыптасқанға дейін қазақтың рухани мәдениетінде маңызды рөл атқарған діни жүйелерге тәңірлік дін мен шаманизм жатады. Соңғы жылдары бұл діни жүйе туралы көптеген еңбектер жарияланды, диссертациялар қорғалды.

Біздің ойымызша тәңірлік дін еуразиялық көшпелі шаруашлық-мәдени типтің қажеттіктеріне нағыз икемді діни жүйе болып табылады. Оның өрістеген кезі түрік және монғол тайпаларының елдік ұстанымы бойынша тұтасып, далалық империяларды құрған уақытына сәйкес келеді.

Марко Поло былай деп хабарлайды: «Әрбір адамның үйінде үй қабырғасының жоғарғы жағына тақтайша қағылып, онда Жоғары мәртебелі Аспан құдайын білдіретін есім жазылып қойылған. Оған жарамсақтана жалбарынып, қошамет көрсете табынды, қолдарын аспанға көтеріп, сол құдайды өздеріне жақсы ақыл мен мықты денсаулық беруі үшін жүгіне тәпсім етеді және одан басқа еш нәрсе де сұрамайды».

Кейін араб-парсы-түрік өркениетінің қалыптасуына байланысты Көк Тәңірі Алланың синониміне айналып кеткен. Ал генотиптік түсініктер исламмен қатар дамыған.

Кейін әлемдік дәрежеге көтерілген суперөркениетте екінші тұтастануға ұйытқы болған дүниежүзілік дін – ислам өмірге келді. Бұл мәселеге көшуден бұрын, қазақ мәдениетіне ықпал тигізген діни тип – шаманизмге назар аударайық.

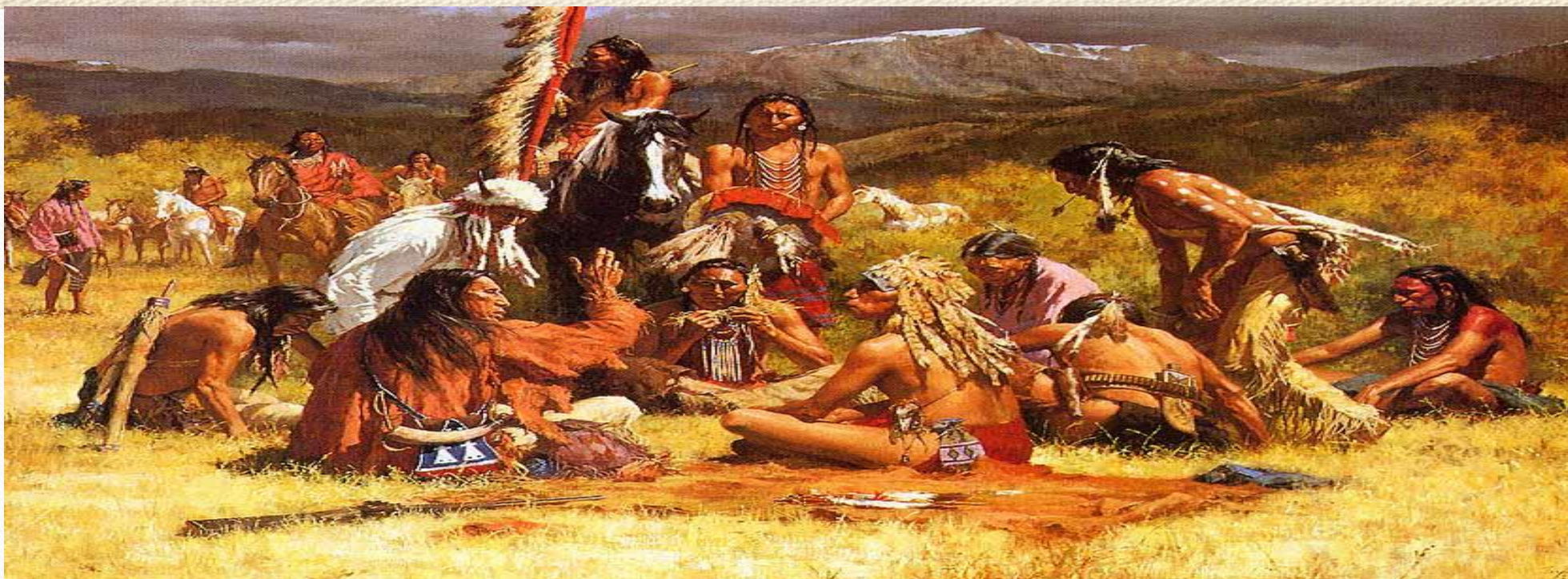

Шаманизим (басқсылық) қазақ мәдениетіне үлкен әсерін тигізген діни-мәдени жүйе болып табыды. Кейбір зерттеушілер басқсылық дінге жатпайды себебі онда құдай туралы түсінік жоқ дейді.

Шамандық дінді еуропалықтардың экзотикалық әуестігінен тыс мәдени континиумның көлемінен зерттеген алғашқы ғылымдар Ш.Уалиханов пен Д.Банзаров болды. Олардың пікірі бойынша, рулық діндердің дүниежүзілік діндермен ұқсастығы өте шамалы.

Шаманизим – натурфилософиялық негіздегі әсерлене жетілушілік практикасы. Рухтың қорғаушылығы арқасында бақсы бал ашады, емдей де алады, яғни басқа рухтарды қуып, аруақтың рухын тынышталатын орнына дейін шығарып сала алады.

Бақсының зікір салуы (дұрысы «қам» – ескі түрік тілінде жәдігерлік мағынасын білдіреді) адамның тылсымдық дүниесін оятуға бағытталған. Бұл – ішкі шексіз болмыс пен рухани бірігудің тәсілін іздеу.

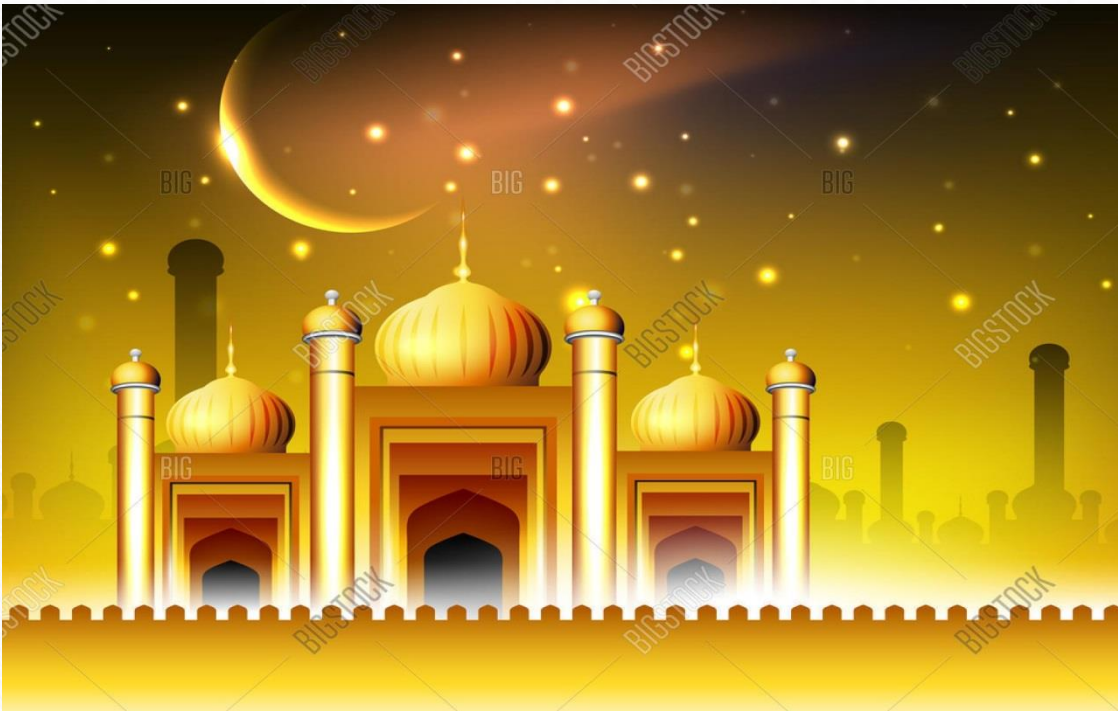
Қазақтың дәстүрлі мәдениетінде төмендегідей діни және мәдени тұлғалардың қабаттаса әрекет етендігін байқауға болады: 1) молда, 2) бақсы, 3) зікірші, 4) сәуегей, 5) пір, 6) абыз, 7) үшкіруші, 8) ұшықтаушы, 9) тамыршы, 10) жауырыншы, 11) емші, 13) сопы, 14) диуана, 15) дәруіш, 16) балгер, 17) құмалақшы және т.б.

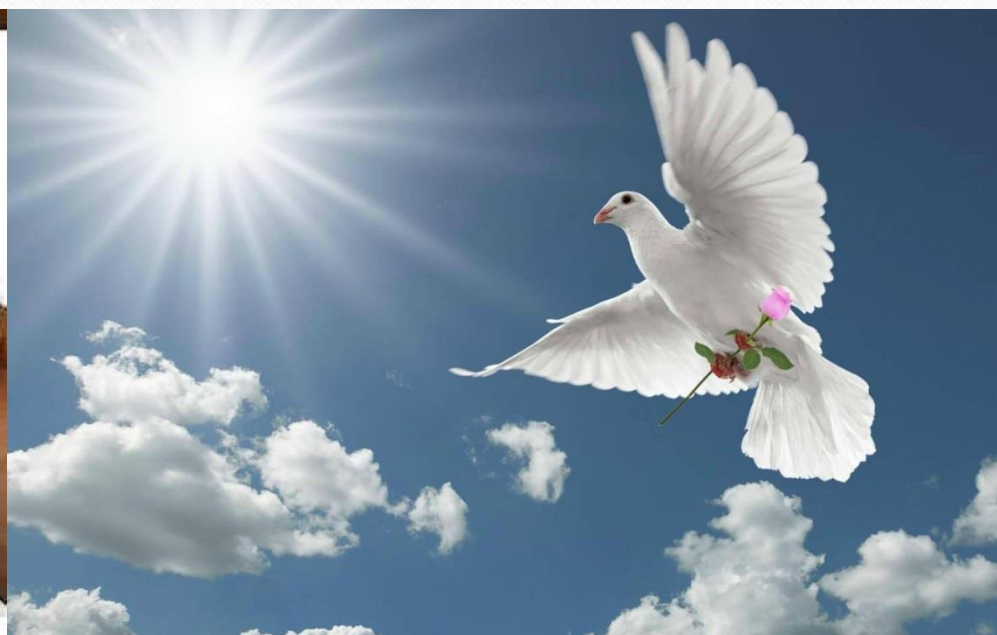
Жоғарыда келтірілген мәдени типтерден діни синкритизм анық көрінеді. Мұның бір дәлелі – тасаттық беру тәсілі. «Құрбан» және «тасаттық» терминдері араб тілінен ауысқан.

Қазіргі кезде 2 миллиардтай қолдаушылары бар ислам туралы және оның Қазақстан топырағында қалыптасуы туралы аз жазылған жоқ. Сонда да исламдық өркениеттің біздің еліміздегі ерекшеліктерінің кейбір типологиялық мәселелеріне тоқталып өтейік.

Басқа дүниежүзілік және ұлттық діндер оларың негізін салған адамдардың, не қауымның атымен аталған (христиандық – Иисус Христос, буддалық – Гаутама Шакья-Муни Будда, зороастризм – Заратуштра, конфуцийлік – Конфуций). Ислам олай емес. Ол барлық халықтарға арналған.

Орталық Азия мен Қазақстанда XI-XII ғасырда белең алған, бірақ моңғол шапқыншылығына байланысты үзіліп қалған мұсылмандық қайта өркендеудің Алтын Ордада жандануы, сопылықпен – Аллаһты танудың мистикалық бағытымен байланысты болды.

Сопылық (ат-Тасаввуф) – исламдағы аскеттік-мистикалық бағыт. Мұсылман теологтары мен зерттеушілері алғашқы сопылар қатарына пайғамбардың көптеген сахабаларын жатқызады.

Исламда адам Аллаһпен еш делдалсыз, тікелей қатынасқа түседі. Бұл қатынастың дәстүрлі канондалған формаларының бірі – намаз. Намаз – Аллаһты еске алу ғана емес, өзіндік діни тәжірибе.

Қазақы дүниетанымда әдептік, құқықтық және діни құндылықтардың синкретизмі жөнінде жоғарыда атап өткенбіз. Бұл мәселені басқа қырынан қарағанда мынадай тұжырымға келуге болады: дәстүрлі қазақ қоғамында әділеттілік пен еркіндік имандылық талаптарымен шектелген.

Иман дегеніміз ардан аспау, ақылдан алжаспау. Иманның екі мағынасы бар. Бірі – тіл, сөз. Яғни тілмен жеткізіп, сөзбен сипаттау. Олар: көркем сөз, куәлік сөз, бірлеу сөз, тойтару сөз, тілеу сөз және ұлықтау сөз. Екіншісі – илану, шарттық, яғни болмыспен бетпе-бет кездесу. Алланың қасиеті мен сипатын арлау.

Исламға дейінгі қазақ халқының тәңіршілдік, шамандық, зороастризм, буддизм сияқты наным-сенімдері мен көзқарастарын синтездеп, шығармашылықпен қайта өңдейді. Сөйтіп Қазақстан тұрғындарының жаңа дініне айналады.

